

ЕТНОІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бавико Олександр

СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ ГЕТЬМАНАТОВІ П.СКОРОПАДСЬКОГО

29 квітня 1918 р. в Україні відбувся державний переворот, в наслідок якого Центральна Рада була усунута від влади, а на чолі держави став гетьман П.Скоропадський. З перших же днів свого правління гетьман зіткнувся з сильними опозиційними настроями, які стали підвалиною для подальшого організаційного оформлення політичної опозиції щодо нього та його уряду. В основі цієї опозиційності лежали з одного боку неприйняття лівими політичними силами національно-державної програми гетьманату, а з іншого – невизнання загальноросійськими та національними політичними силами ідеї української державності у будь-яких її формах. Не останню роль у формуванні опозиції відіграв і факт недемократичного приходу до влади гетьмана.

У сучасній західній політології одним із основних критеріїв типологізації політичної опозиції є її належність або неналежність до партій, звідси виділяється партійна й непартійна опозиція. Даний тип класифікації підходить до періоду, який розглядається. Партійну опозицію політичному режиму П.Скоропадського складали як українські політичні партії (УПСФ, УСДРП, УПСР(ц.т.), УПСР(боротьбисти), УПСС, УДХП, УТП), так і загальноросійські (РСДРП(м), РСДРП(б), російські есери, анархісти) та національні (єврейські та польські соціалістичні партії, російські монархічні партії). До

непартійної опозиції відносилися органи міського самоуправління (міські думи і земські установи), ради робітничих і селянських депутатів, профспілки, робітничі клуби, Селянська Спілка, Просвіта, громадсько-політичні організації, культурно-просвітні товариства.

Виділяючи партійну й непартійну опозицію П.Скоропадському слід зазначити, що такий поділ є досить умовним, бо всі наведені непартійні установи насправді знаходилися під безпосереднім впливом тої чи іншої партії і своє ставлення до гетьманської політики формували відповідно їхніх партійних настанов. Рівень їх лояльності чи нелояльності до влади був різний на кожному окремому етапі існування Української Держави і в першу чергу залежав від того, які форми боротьби проти режиму вважали застосовувати в той момент конкретні партії.

Серед суб'єктів політичної опозиції гетьманату можна виділити лівий, правий та центристський її фланги. Ліва опозиція виступала проти намірів гетьмана відновити в суспільстві приватновласницькі суспільно-економічні відносини. Ліві політичні сили боролися під гаслами соціалізації землі; припинення процесу повернення земельних наділів поміщикам; запровадження робітничого контролю на підприємствах; повернення до засад народоправства на основі демократичного виборчого права та ін. Для лівої опозиції на першому місці стояли соціально-економічні пріоритети і її представники не згодні були йти на принципові компроміси з гетьманською владою заради збереження української державності.

До лівої опозиції слід віднести такі партії як УСДРП, УПСР(ц.т.), УТП, УПСС, РСДРП(м), єврейські та польські соціалістичні партії, а також такі громадсько-політичні та професійні організації як Селянська Спілка, профспілки, частина земств та ін. Ці партії й організації не визнавали принципових засад програми П.Скоропадського, вбачаючи майбутній розвиток України тільки на соціалістичних підвалинах. Разом із тим вони не виступили зразу з категоричними вимогами повалення гетьманського режиму збройним шляхом, а тривалий час дотримувалися

тільки законних легальних форм боротьби проти нього. У лівому спектрі опозиції чітко окреслилася й ліворадикальна, яка з перших днів гетьманату виступала за збройне повалення його і не припускала жодного можливого компромісу з владою. Таку позицію зайняли боротьбисти, більшовики, ліві російські есери.

Правий фланг політичної опозиції П.Скоропадському був представлений, насамперед, російськими партіями монархічного напрямку. Вони не визнавали української державності, навіть у напівмонархічній формі у вигляді гетьманства; виступали проти будь-яких спроб гетьмана порозумітися з опозиційно налаштованими установами й організаціями і визнавали тільки силові методи розв'язання гострих соціальних конфліктів. Сюди можна віднести й праві польські партії, насамперед, Польський союз землевласників, поширений на Правобережній Україні. Ці політичні сили виступали проти гетьманської ідеї демократичного вирішення аграрного питання, прагнучи тільки повернення власних земель, втрачених за часів Центральної Ради.

Центристська опозиція займала проміжне становище між лівими та правими і була представлена УПСФ, УДХП і деякими єврейськими та польськими партіями. Ці політичні сили відстоювали потребу пошуку компромісу між опозиційними колами та владою. Заради збереження української державності вони готові були визнати політичну владу П.Скоропадського як тимчасового правителя України, як перехідний варіант, який стабілізує політичну ситуацію в країні і підготує вибори до демократично обраного загальнонародного законодавчого органу – Сейму (так як обіцяв П.Скоропадський). Названі партії намагалися легітимними засобами (зверненнями, петиціями, делегаціями до гетьмана та австро-німецького командування в Україні) протидіяти радикальній політиці владних структур, яка тягла за собою загострення соціальних конфліктів і ставала загрозою суспільної стабільності.

Найчисельнішою та згуртованішою була ліва опозиція, що об'єктивно відбивало розстановку політичних сил в країні –

особливості попереднього політичного розвитку та популярність соціалістичних ідей зумовлювала наявність сильного лівого флангу.

Відповідно різному розумінню основних завдань в нових політичних умовах і пріоритетності засобів партійної тактики серед опозиційних партій оформилося два типи опозиції – легальна та нелегальна. Більшість українських та національних партій всього політичного спектру відносилися до першого типу. Ці партії діяли легітимними методами в межах існуючого правового поля, в різній мірі визнаючи можливість співробітництва з гетьманським урядом. Легальну опозицію складали й різні непартійні організації товариства, які були названі вище.

Нелегально діяли ліві українські та російські есери, більшовики, анархісти, деякі російські монархічні партії. Дані партії вважали неможливим будь-яке співробітництво з гетьманським урядом і тому перейшли на нелегальне становище з метою організації збройної боротьби проти нього. Кінцевим результатом цієї боротьби мало стати повалення існуючого політичного режиму, захоплення влади і реалізація власної програми політичного і соціального розвитку України.

Основу нелегальної опозиції режиму П.Скоропадського складала партійна опозиція. Непартійної нелегальної опозиції фактично не існувало, бо будь-яка організація, яка займалася нелегальною діяльністю з метою скинення гетьманської влади в тій чи іншій мірі контролювалася певною партією і діяла в межах її партійних настанов.

З позиції теоретико-ідеологічного підґрунтя і політичної платформи нелегальна опозиція не була представлена всім політичним спектром від лівих до правих, як це було у випадку з легальною опозицією. Політичний спектр нелегальної опозиції був представлений лише ліворадикальними та праворадикальними партійними угрупованнями. Інші складові політичного спектру в складі нелегальної опозиції були відсутні. Праворадикальний фланг був представлений російськими монархічними

угрупованнями, а ліворадикальний — більшовиками, анархістами, лівими українськими та російськими есерами.

Політичні реалії даного періоду вимагають виділити ще один проміжний тип опозиції — напівлегальну. Аналіз діяльності ряду партій і організацій свідчить, що вони знаходяться на легальному становищі, поєднували в своїй роботі поряд із легітимними формами й нелегітимні, спрямовані на підрив існуючої політичної системи, підтримували нелегальні організації в їх підривній діяльності.

До напівлегальної опозиції, насамперед, відносилися два основні опозиційні центри — Всеукраїнський союз земств і Український національний союз, які діяли легально. Разом із тим агентурні дані гетьманських спецслужб свідчать і про інший, нелегальний, бік їхньої діяльності.

Так, влітку 1918 р., коли майже вся країна була охоплена селянськими повстаннями, Всеукраїнський союз земств цілком реально претендував на роль координуючого центру руху селянського опору. З цією метою С.Петлюра створив спеціальний відділ, в якому зосереджувалися матеріали і вироблялися інструкції для повстанських загонів. Сюди з місць, охоплених полум'ям селянської війни, найчастіше з Київщини, прибували за директивами повстанські ватажки. У стінах Союзу тривалий час переховувалися від арештів члени нелегальних соціалістичних партій¹. З огляду на це арешт С.Петлюри 27 липня мав цілком обґрунтовані мотиви з позиції захисту основ існуючої держави, бо його нелегальна діяльність становила загрозу стабільності в державі і носила відкрито антиурядовий і антидержавний характер.

Подібний двоїстий характер мала й діяльність УНС, особливо з кінця вересня 1918 р., коли його голова В.Винниченко разом із М.Шаповалом почали підготовку до загального антигетьманського збройного повстання. При чому складалася така ситуація, коли частина його членів й гадки не мала про нелегальну діяльність деяких керівників, вважаючи УНС цілком легітимною організацією.

Напівлегальною опозицією можна рахувати й більшу частину органів місцевого самоврядування. Значна частина земських діячів, що належали до лівих партій, нелегально підтримували селянські виступи, надаючи їм можливу з їхнього боку допомогу. Права опозиція в органах самоврядування особливо активізувалася восени 1918 р. в останні місяці існування Української Держави, коли стала зрозумілою неминучість поразки Німеччини і перемоги країн Антанти. Антиукраїнськоналаштовані проросійські кола, насамперед, міських дум розгорнули таємну нелегальну (поряд із легальним функціонуванням) роботу, кінцевою метою якої було відновлення неподільної російської державності.

Як приклад подібної діяльності можна навести факт проведення 14 листопада 1918 р. у Києві таємної наради, яку скликали Головний Комітет Всеросійського Земського і Міського об'єднання, Обласний комітет союзу міст півночі України та Тимчасовий Комітет, обраний на попередньому засіданні (6–7 листопада) представників міст України, Дону, Кубані та Криму. Засідання було присвячене саме обговоренню ухвалених на попередньому засіданні резолюцій. В цій резолюції повідомлялося, що в липні 1918 р. земський і міський союзи злилися в єдину організацію – Всеросійське земсько-міське об'єднання. У документі вказувалося, що Головний Комітет цього союзу “... вітає всеросійську владу, створену на Уфімській нараді звільнених від більшовизму північно-східних областей нашої батьківщини. З почуттям душевного хвилювання та вірою в сили російського народу, головний комітет слідкує за першими кроками уряду в діяльності якого він вбачає заклад найшвидшого відродження єдиної, незалежної і внутрішньо вільної Росії ...”. Далі зазначалося, що союз бере на себе сміливість заявити, що переважна більшість представлених ним демократичних самоврядувань поділяє принципи всеросійського уряду. До таких належали відродження єдності і незалежності Росії на засадах об'єднання народів через обрані загальним голосуванням Установчі збори².

Звичайно, що відповідальність за те, що в Україні вільно себе почували російські реакціонери, в значній мірі лежить на П.Скоропадському, який безперешкодно дозволяв перебувати сюди всім, хто рятувався від більшовицького терору. Дивним виглядає й той факт, що влада практично не переслідувала подібні прояви антидержавної діяльності. Наприклад, арештовані учасники вищезазначеного засідання були відпущені вже через чотири дні.

Напівлегальні форми діяльності застосовували й інші опозиційні структури, навіть культурно-просвітницького спрямування. Так, широку агітаційно-пропагандистську роботу напередодні і в ході літнього селянського повстання на Київщині проводила Просвіта, особливо у Звенигородському та Таращанському повітах³.

Така двоїста позиція опозиційних структур пояснювалася тим, що більшість із них принципово не сприймала політичний режим Української Держави. Всі ці суб'єкти політичної опозиції слід віднести до позасистемної опозиції, тобто такої, що протистояла основним принципам існуючої політичної системи і виступала за її ліквідацію. Також їх можна класифікувати як нелояльну опозицію, бо в разі перемоги всі вони хотіли корінним чином помінати головні засади політичної системи.

З огляду на основні форми діяльності опозиція ділилася на помірковану й радикальну. Для періоду гетьманату цей поділ фактично збігається з класифікацією на легальну та нелегальну. На початковому етапі існування Української Держави всі політичні сили, які залишилися на легальному становищі, займали помірковану позицію і намагалися вплинути на урядову політику переважно легітимними засобами — шляхом надання петицій, звернень, відкритих листів і посилки депутацій до владних структур і особисто гетьмана. Разом із тим можна виділити чітку тенденцію щодо подальшої радикалізації політичних сил протягом існування Української Держави. Яскравим прикладом у контексті цього є трансформація УНДС в УНС, коли останній займався фактично напівлегальною діяльністю, а потім взагалі очолив загальне антигетьманське повстання.

В західній політології традиційно виділяється два основних типа опозиції – системна і позасистемна. Застосовуючи цей поділ щодо періоду гетьманату, слід відзначити, що перший тип опозиції був слабо представлений. Серед опозиційних політичних партій мабуть тільки УДХП можна трактувати як системну опозицію, бо тільки вона в принципі поділяла основні засади гетьманської програми, заперечуючи водночас методам здійснення урядової політики і критикуючи владу за форми і засоби її діяльності та шляхи досягнення стратегічних цілей. До моменту підписання гетьманом П.Скоропадським грамоти про федерацію з небільшовицькою Росією, лідери УДХП єдиними можливими методами впливу на гетьманський уряд і самого гетьмана вбачали суто законні, легітимні засоби. Лише після підписання гетьманом зазначеної грамоти (це суперечило одному з головних положень партійної програми – українська незалежність), партія відкликала своїх представників із урядової комісії по розробці аграрної реформи, а частина членів партії брала участь в антигетьманському повстанні за своїм власним бажанням.

Крім УДХП фактично всі інші опозиційні політичні сили (як легальні, так і нелегальні) можна віднести до позасистемної опозиції. Всі вони протистояли основним принципам існуючої політичної системи і виступали за зміну політичного режиму. Навіть на початковому етапі, коли більшість опозиційних партій дотримувалися поміркованої тактики стосунків із владою, вони в принципі не сприймали владу гетьмана як легітимну і висували вимоги заміни її законним виборним законодавчим органом. Саме принципове невизнання засад гетьманського варіанту політичної системи і зумовило поступовий перехід більшості акторів легальної опозиції в майбутньому на позиції потреби проведення антигетьманського повстання.

За визначенням ряду західних політологів нелегальну опозицію можна ще назвати непримиренною. Застосовуючи вираз вітчизняного політолога Ф.М.Рудича можна сказати, що боротьбу проти гетьманського режиму широкі селянські

верстви сприймали як зіткнення сил Добра і Зла, з огляду на що ніяких домовленостей, поступок і компромісів бути не могло. Рівень наявного потенціалу конфлікту між владою і нелегальною опозицією дає можливість застосувати щодо неї термін “фундаментальна опозиція”, яка руйнувала політичний і соціально-економічний фундамент суспільства і поступово переросла в революційний рух.

При типологізації політичної опозиції політичному режиму П.Скоропадського доцільно виділити конструктивну й неконструктивну опозиції. З точки зору сучасного визначення конструктивної опозиції, нею є наявність у опозиційних сил альтернативної програми політиці, стратегії і тактиці правлячих кіл. Неконструктивною опозицією вважається та, яка не має чітко розробленої альтернативної програми розвитку країни. З такої позиції всі опозиційні сили, які діяли проти гетьманської політичної системи можна трактувати як конструктивну опозицію, бо кожна з них мала альтернативну програму подальшого суспільно-політичного поступу. З іншого боку, ряд сучасних політологів до неконструктивної опозиції відносять позасистемну опозицію, з огляду на її прагнення зруйнувати існуючу політичну систему й замінити її іншою. З цієї позиції, звичайно більшість політичної опозиції доби гетьманату треба віднести до неконструктивної, бо більшість її суб'єктів, як зазначалося вище, прагнула замінити існуючий політичний режим на інший.

Відповідним періоду слід вважати й виділення поряд із опозицією такої категорії як напівопозиція (даний термін застосовує сучасний російський дослідник В.Я.Гельман).

Роль напівопозиції в політичній системі Української Держави відігравала партія кадетів. Партія була представлена у владних структурах, однак часто напрями урядової політики суперечили партійним постулатам, що ставало причиною незадоволення її членів. Для приклада можна навести ситуацію навколо запровадження гетьманським урядом куріальної системи при виборах органів місцевого самоврядування. Після

проголошення гетьманським урядом намірів щодо заміни загальних виборів на куріальну систему партійні осередки кадетів через свою пресу висловлювали незадоволення з цього приводу. Так орган полтавських кадетів писав: “Немає ідеальної форми виборів, але найбільше справедливості здійснюється у виборах загальних ... Історію не слід повторювати. І як що ми підійшли до широких демократичних принципів, то повороту бути не повинно”⁴.

12 травня 1918 р. Головний комітет партії на своєму засіданні визнав незаконним і недоцільним розпуск органів місцевого самоврядування та відтворення старих цензових дум. Керівний орган партії закликав своїх членів утриматися від участі в цензових думах і постановив довести це до всіх партійних організацій України. Аналогічну резолюцію ухвалив і Харківський комітет, спираючись на рішення загальних зборів організації. У документі підкреслювалося, що законопроект про куріальну систему виборів є реакційний крок, який є “неприпустимим посяганням на самі дороги для партії демократичні принципи” [4].

Водночас, коли Головний комітет кадетів і більшість їхніх партійних осередків не підтримували політику уряду, то член партії І.Кистяківський, який займав посаду міністра внутрішніх справ, сприяв прийняттю Радою Міністрів закону “Городское положение”, за яким всі міські думи втрачали свої повноваження, а їх функції тимчасово переходили до міських управ. Крім того за новим виборчим законом міські думи обиралися за трьох-куріальною системою виборів. Пізніше, у жовтні 1918 р. Головний комітет партії всупереч своєму попередньому рішенню прийняв постанову про участь у виборах до земських і міських органів самоуправління, визнаючи їх при цьому недемократичними. Цей приклад показує двоїстість позиції кадетів, які не дивлячись на певні суперечності урядової політики партійним ідеалам, продовжували брати участь в роботі владних структур, а окремі її члени, всупереч постановам партії підтримували урядовий курс.

Головний комітет партії намагався вплинути на урядову політику з метою її демократизації. Наприклад, 8 вересня 1918 р. на його засіданні за участю членів уряду А.Ржепецького і С.Гутника відзначалося, що антидемократична урядова політика не відповідала принципам і ідеям партії. Члени комітету відзначали, що методи влади нагадують старий режим, що урядовий апарат використовується для проведення вузькокласових тенденцій, що адміністративні дії використовуються не завжди у відповідності з законом і правами громадян. На засіданні висловлювалася думка, що за відсутності солідарності всередині кабінету міністрів, міністри-кадети не можуть нести відповідальності за політику всього уряду. Разом і з тим, висловивши цілу низку критичних зауважень на адресу державної політики, Головний комітет висловився за подальшу участь членів партії в роботі уряду з метою наближення його діяльності до демократичних ідеалів партії народної свободи.

Кадетів можна вважати напівопозицією ще й тому, що члени партії брали участь і в таких політичних організаціях, які не поділяли основні засади Української Держави. Зокрема, у “Союзі відродження Росії”, “Національному центрі”, “Союзі Державного Об’єднання Росії” та ін., які стояли на позиції потреби відновлення єдиної неподільної Російської держави. Така подвійна тактика кадетів пояснювалася тим, що існування Української Держави для них сприймалося як тимчасовий факт і як найменше зло у порівнянні з більшовицьким режимом у Росії. Така двоїста позиція в кінцевому рахунку привела до того, що при зміні міжнародної ситуації кадети підтримали Антанту в її заходах щодо відновлення єдиної неподільної Російської держави.

Сформована політична опозиція режиму П.Скоропадського виконувала в суспільстві ряд функцій. Так, головними функціями легальної опозиції стали наступні:

- виражала соціальне невдоволення існуючим порядком і ініціювала зміни політичного курсу країни;
- відстоювала соціальні інтереси селянства, робітництва, національної інтелігенції;

- виступала з організованою критикою владних інститутів, пропонувала альтернативний політичний курс;

- намагалася спрямувати існуюче в суспільстві невдоволення владою в демократичні, цивілізовані форми.

Серед основних функцій, які виконувала в суспільстві нелегальна опозиція були такі:

- вираз невдоволення аграрною та робітничою політикою біднішого селянства та робітництва;

- прагнення реалізувати на практиці альтернативи суспільно-політичного розвитку країни певних політичних партій і сил;

- спрямування існуючого в суспільстві невдоволення владою в радикальний бік і шляхом насильницьких дій здійснити зміну політичного режиму;

- намагання надати організованості стихійним виступам селян і робітників проти влади.

Визначаючи стосунки між владою і легальною опозицією, можна сказати, що вони мали переважно неконструктивний характер, бо частіше влада ігнорувала вимоги опозиції. При цьому особисто гетьман П.Скоропадський зустрічався інколи з представниками опозиційних сил і обіцяв розв'язати поставлені ними проблеми, але частіше відповідні владні структури, яким він давав розпорядження, залишали ці питання невирішеними. Як короткотривалий період конструктивної співпраці влади і опозиції можна навести факт формування коаліційного уряду в жовтні 1918 р., коли до його складу були включені члени УПСФ, яка стояла в опозиції. Однак неможливість реального впливу на урядову політику змусила соціалістів-федералістів дуже скоро залишити уряд і на цьому спроби конструктивної співпраці владних структур і опозиційних сил практично припинилися.

Стосунки між владою та нелегальною опозицією носили тільки неконструктивний характер. Влада здійснювала цілеспрямований силовий тиск на акторів нелегальної опозиції і розцінювала їх як ворожу силу для існуючої політичної

системи. тому проти членів вищезазначених ліворадикальних партій застосовувалися постійні каральні заходи, арешти і переслідування. В меншій мірі це стосувалося членів праворадикальних угруповань, хоча їх теж періодично заарештовували, але частіше через певний проміжок часу звільняли.

Вживані репресивні заходи проти опозиціонерів не додавали гетьману та його уряду авторитету, а скоріше навпаки, сприймалися багатьма як тотальний наступ на демократичні права громадян, ставали прецедентом для поширення антигетьманських настроїв.

Неконструктивність стосунків між владою і легальною опозицією спричинила до негативних результатів для самого політичного режиму П.Скоропадського. Основними серед них стали наступні. В суспільстві поступово зростав рівень громадської підтримки опозиції, відбувалася консолідація опозиції шляхом утворення об'єднуючих центрів (УНДС, УНС), через поширення опозиційних настроїв зростав вплив опозиції на політичний процес, а саме головне – опозиція поступово радикалізувалася, більшість суб'єктів легальної опозиції перейшли на нелегальний стан і очолили загальне антигетьманське повстання, яке і усунуло гетьманський політичний режим.

---

¹ ДАКО. – Ф. 2793. – Оп. 2. – Спр. 90. – Арк. 4 зв.

² Див.: Харченко Т.О. Селянсько-повстанський рух за доби Української Держави: Дис. ... канд. істор. наук. – К., 1997. – С. 119–120.

³ ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 457.

⁴ Полтавський день. – 1918. – 17 мая.